

ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК [346.5:338.24](477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2018.3.07>

Світлана Вікторівна Євдокіменко,

доктор юридичних наук,

Харківський економіко-правовий університет,

кафедра фінансів, обліку і аудиту;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2924-6621>,

e-mail: evdokimenko_s_v@ukr.net

СУТНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ СКЛАДНИКІВ ЕКОНОМІЧНИХ РИЗИКІВ

Розглянуто низку питань щодо сутності юридичних складників економічних ризиків, визначено критерії розмежування правомірного та неправомірного економічного ризику для застосування різних видів юридичної відповідальності залежно від завданої шкоди.

Ключові слова: юридичні складники, економічний ризик, збитки, істотна шкода, значна шкода, правомірний і неправомірний ризик.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Сучасна економічна ситуація в Україні характеризується значними ризиками. Це викликає необхідність не продовжувати дослідження лише економічних ризиків, а й сутності юридичних складників цих ризиків.

Стан дослідження проблеми

Теоретичні основи визначення поняття «ризик» широко досліджуються в науковій літературі. Правовому аналізу зазначеної проблематики приділяли увагу Г. М. Андрусяк, В. В. Аніщук, П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, Н. П. Берестовий, Ю. А. Вапсва, І. А. Гільфанд, О. А. Герцензон, П. С. Дагель, В. П. Діденко, В. Ф. Кириченко, М. Й. Коржанський, С. Г. Келіна, Н. В. Лісова, Ю. І. Ляпунов, В. О. Навроцький, А. А. Остапенко, М. М. Паше-Озерський, І. І. Сауцький, І. С. Тишкевич, М. Д. Шаргородський, О. І. Ющук, Т. І. Якімець, М. І. Якубович та ін. Розгляд теоретичних основ визначення поняття «юридичні складники ризику» здійснювали М. М. Коренева у статті «Юридичні складники поняття ризику в адміністративному примусі», С. Б. Богоявленський у статті «Управление риском в социально-экономических системах», В. В. Бондарчук у статті «Ризик як правова категорія» та ін. Але недостатньо висвітлено залишається проблема юридичних складників саме *економічних* ризиків.

Мета і завдання дослідження

Мета роботи полягає в тому, щоб на підставі аналізу чинного законодавства України й узагальнення основних положень праць науковців визначити сутність юридичних складників економічних ризиків з метою подолання наслідків ризикових ситуацій.

Для досягнення зазначеної мети в роботі необхідно вирішити такі *завдання*: дослідити, визначити й науково обґрунтувати поняття та зміст сутності юридичних складників економічних ризиків, систематизувати юридичні складники економічних ризиків залежно від різних видів діяльності та суми завданої ними шкоди.

Наукова новизна дослідження

Це дослідження є однією з перших в українській правовій науці спроб з урахуванням новітніх досягнень науки визначити сутність і особливості юридичних складників економічних ризиків, а також юридичних наслідків, пов'язаних із відповідальністю відповідно до законодавства України для різних видів діяльності залежно від суми завданої ними шкоди.

Виклад основного матеріалу

Визначення імовірних наслідків економічних ризиків потребує розкриття поняття «ризик». За останні роки визначенням поняття «ризик» займалися С. Б. Богоявленський, В. В. Бондарчук, М. М. Коренева, О. І. Відоменко, І. М. Писаревський, О. Д. Стешенко, О. І. Гнеушева, В. П. Гудкова, О. В. Пилипенко, В. І. Творонович та ін. У галузі кримінального права однією з перших робіт із зазначеної проблематики є монографія М. С. Грінберга 1963 р. «Проблема виробничого ризику у кримінальному праві».

Перш ніж розглянути сутність юридичних складників економічних ризиків необхідно звернутися саме до сутності ризику у фінансово-економічній сфері. **Об'єктивність ризику** у фінансово-економічній сфері ґрунтується на тому, що він існує в силу об'єктивних, притаманних економіці категорій конфліктності, невизначеності, розпливчастості, відсутності вичерпної інформації на момент оцінювання та прийняття управлінських рішень; **суб'єктивність ризику** зумовлюється тим, що в економіці (бізнесі) діють реальні люди (інвестори, менеджери, управлінські команди, бізнесмени) зі своїм досвідом, психологією, інтересами, смаками, схильністю чи несхильністю до ризику, своєю поведінкою; **об'єктом ризику** називають економічну систему, оцінити ефективність та умови функціонування котрої на перспективу у вичерпній повноті та з необхідною точністю неможливо; **суб'єкт ризику** – особа або колектив, які зацікавлені в результатах керування об'єктом ризику і мають відповідну компетенцію щодо керування

та прийняття відповідних рішень стосовно об'єкта ризику; **джерела ризику** – це чинники (процеси, явища), котрі спричиняють невизначеність, конфліктність» [1].

Під час розгляду сутності юридичних складників економічних ризиків встановлено, що «юридичний складник» є правовою категорією. Ми згодні з М. М. Кореневою, яка наводить таке тлумачення: **юридичний складник** – це, з одного боку, можливості держави обмежити на законодавчому рівні впровадження тих розробок, які є до кінця не вивченими й можуть завдати шкоду в майбутньому через їх використання зараз (проблема «загрози майбутнім поколінням»). З іншого боку, держава має стимулювати, у тому числі законодавчо, розвиток науки для пошуку альтернативних джерел енергії й тих розробок, які покращать життя населення. А **юридичний складник ризиків** – це визначення місця й ролі права в значенні ризику, важливість впливу на його формування, ймовірність настання та можливість застосування щодо нього важелів юридичного впливу з метою зниження. Також М. М. Коренева розглядає систему ризиків за галузями діяльності в аспекті наявності юридичного (правового) складника [2, с. 301].

Під час розгляду класифікації економічних ризиків **юридичні ризики** визначаються як ризики із забезпечення діяльності бізнесу та як зовнішні причини реалізації ризиків. На діяльність підприємств незалежно від їх конкретної сфери впливають негативні зміни нормативно-правових актів України, особливо податкових (наприклад, зміна відсотку оподаткування). В економічній літературі існує також підхід до юридичного ризику як до поведінкового ризику у разі мотивованих рішення та вчинку.

С. Б. Богоявленський наводить приклад такого юридичного ризику, коли особа здійснює вчинок усвідомлено у своїх інтересах: вчиняє крадіжку або не сплачує черговий внесок по кредиту [3].

Що стосується ризику в Україні, то ми згодні з Д. О. Беззубовим, який указує на чинники, що актуалізували цю проблему, а саме: бурхливий розвиток соціальних і політичних відносин в Україні, розвиток міжнародних відносин та роль України в цих процесах [4, с. 276]. Необхідно зауважити, що ризик охоплює всі сторони життя людини, й ми з цим погоджуємось. Із цією категорією пов'язані виробництво, творчість, відпочинок, спорт, науковий і технічний прогрес тощо. Ризик є складовою багатьох видів професійної діяльності, зокрема і невід'ємною частиною правоохоронної діяльності. Ініціатива, новаторство неможливі без ризику [5, с. 312].

Із метою дослідження сутності юридичних складників економічних ризиків необхідно розглянути, що належить до економічних ризиків.

Під час дослідження фіскальних ризиків необхідно розуміти, що податкова система України – це сукупність податків, зборів, інших обов'язкових платежів і внесків до бюджету України та державних цільових фондів, що діють у встановленому законом порядку. Як відомо, в Україні система оподаткування функціонує на основі Податкового кодексу України; існують дві системи оподаткування – спрощена і загальна; вся система оподаткування складається із загальнодержавних податків та місцевих податків і зборів [6].

Основними економічними ризиками більшість українських фахівців вважає виробничі, фінансові та комерційні ризики, ризики зовнішньоекономічних операцій, ризики у сфері відносин власності та податкові ризики.

Податкові (загальноекономічні) ризики розглядаються з двох позицій (підприємця та держави). Податковий ризик підприємця є пов'язаним із можливими змінами податкової політики (скорочення податкових пільг), а також зміною величини податкових ставок і термінів нарахування (сплати) податків. Нестабільність податкового законодавства збільшує рівень податкового ризику. Податкові ризики держави полягають у можливому скороченні надходжень до бюджету в результаті непередбачених змін податкової політики та/або величини податкових ставок. При цьому скорочення податкових надходжень може бути викликано як зниженням рівня податкових ставок, так і їх зростанням (крива Лафера) [7].

М. М. Коренева зазначає, що основними економічними ризиками більшість іноземних фахівців вважає операційний, ринковий, кредитний, діловий і ризик ліквідності, при цьому основним юридичним складником цієї групи ризиків є можливість втрат у сфері суспільного відтворення через помилково або лобістськи ухвалені законодавчі акти у сфері економіки [2, с. 301].

Виходячи з вивчення функцій економічних ризиків, можна зробити висновок про те, що негативними наслідками настання економічних ризиків є непередбачені втрати. Із точки зору юридичних ризиків такі наслідки слід визначати як збитки. Розмір заподіяної підприємству, установі чи організації шкоди визначається відповідно до Методології вартісної оцінки збитків [8].

Визначення збитків міститься у ст. 22 Цивільного кодексу України «Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди», а саме:

«2. Збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (**реальні збитки**);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (**упущена вигода**)» (п. 2 ст. 22 Цивільного кодексу України¹).

Кримінальним кодексом України у примітці до ст. 364 КК України встановлено кримінальну відповідальність за спричинення **істотної шкоди**, яка в 100 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, якщо вона полягає у завданні збитків.

Відповідно до приміток 2, 3 та 4 до ст. 185 КК України:

– **значною шкодою** визнається з урахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому були спричинені збитки на суму від 100 до 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (НМДГ);

– **у великих розмірах шкода** визнається у разі, якщо злочин вчинено однією особою чи групою осіб на суму, яка в 250 і більше разів перевищує НМДГ на момент його вчинення;

– **шкодою в особливо великих розмірах** вона визнається, коли злочин учинено однією особою чи групою осіб на суму, яка в 600 і більше разів перевищує НМДГ на момент вчинення злочину².

Крім того, кримінальна відповідальність установається для різних видів діяльності залежно від суми завданої шкоди. Щодо злочинів, які посягають на інтелектуальну власність, розмір шкоди визначається як такий, що перевищує значний розмір, якщо вона у 20 і більше разів перевищує НМДГ (ст. 176, 177 КК України); щодо маніпулювання на фондовому ринку – у 500 і більше разів перевищує НМДГ (ст. 222 КК України), у разі доведення банку до неплатоспроможності матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у 10000 і більше разів перевищує НМДГ (ст. 218-1 КК України), у разі протидії законній господарській діяльності матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у 500 і більше разів перевищує НМДГ (ст. 206 КК України) тощо.

Адміністративна відповідальність також установається для різних видів діяльності залежно від суми завданої шкоди. Наприклад, щодо незаконних дій у разі банкрутства та фіктивного банкрутства матеріальна шкода вважається великою, якщо вона у 500 і більше разів перевищує НМДГ (ст. 166-16, 166-17 **Кодексу України про адміністративні правопорушення**³).

Необхідно зауважити, що відповідно до перехідних положень Податкового кодексу України, якщо норми інших законів містять

---

¹ Цивільний кодекс України : закон України від 16.01.2003 № 435-IV : редакція від 04.11.2018.

² Кримінальний кодекс України : закон України від 05.04.2001 № 2341-III : редакція від 10.11.2018.

³ Кодекс України про адміністративні правопорушення : закон України від 07.12.1984 № 8073-X : редакція від 23.11.2018.

посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для розрахунку використовується сума в розмірі 17 гривень, крім норм адміністративного та кримінального законодавства стосовно кваліфікації адміністративних або кримінальних правопорушень, для яких сума неоподатковуваного мінімуму встановлюється на рівні податкової соціальної пільги (50 відсотків від такої), визначеної підп. 169.1.1 п. 169.1 ст. 169 розд. IV цього Кодексу для відповідного року (п. 1 підрозд. 1 розд. XX «Перехідні положення» ПК України¹).

Кримінальна відповідальність за несплату податків, зборів (обов'язкових платежів), передбачена ст. 212 Кримінального кодексу України, настає не за сам факт несплати, а за умисне ухилення від такої сплати, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, що займається підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана їх сплачувати, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах, великих розмірах чи особо великих розмірах².

Під значним розміром ненадходження коштів слід розуміти суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в 1000 й більше разів перевищують установлений законодавством неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Під великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів та інших обов'язкових платежів, які в 3000 й більше разів перевищують установлений законодавством НМДГ, а під особливо великим розміром коштів слід розуміти суми податків, зборів, інших обов'язкових платежів, які в 5000 і більше разів перевищують установлений законодавством НМДГ (примітка до ст. 212 КК України).

Згідно зі ст. 135-3 **Кодексу законів про працю України** розмір заподіяної підприємству, установі, організації шкоди визначається за фактичними втратами, на підставі даних бухгалтерського обліку, виходячи з балансової вартості (собівартості) матеріальних цінностей за вирахованням зносу згідно з установленими нормами. На підприємствах громадського харчування (на виробництві та в буфетах) і в комісійній торгівлі розмір шкоди, заподіяної розкраданням або недостачею продукції і товарів, визначається за цінами, встановленими для продажу (реалізації) цієї продукції і товарів³.

---

¹ Податковий кодекс України : закон від 02.12.2010 № 2755-VI : редакція від 25.11.2018.

² Кримінальний кодекс України.

³ Кодекс законів про працю України : закон України від 10.12.1971 № 322 : редакція від 11.10.2018.

Законодавством може бути встановлено окремий порядок визначення розміру шкоди, що підлягає покриттю (в тому числі у кратному обчисленні), заподіяної підприємству, установі чи організації розкраданням, умисним псуванням, нестачею або втратою окремих видів майна та інших цінностей, а також у тих випадках, коли фактичний розмір шкоди перевищує її номінальний розмір. Розмір шкоди, заподіяної з вини кількох працівників, що має бути відшкодована, визначається для кожного з них з урахуванням ступеня вини, виду й меж матеріальної відповідальності¹.

Згідно зі ст. 18 Кодексу України про адміністративні правопорушення не є адміністративним правопорушенням дія, яка хоч і передбачена цим Кодексом або іншими законами, що встановлюють відповідальність за адміністративні правопорушення, але вчинена в стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, яка загрожує державному або громадському порядку, власності, правам і свободам громадян, установленому порядку управління, якщо ця небезпека за даних обставин не могла бути усунута іншими засобами і якщо заподіяна шкода є менш значною, ніж відвернена шкода².

Ми згодні з В. В. Бондарчук, яка подає таке тлумачення ризику як правової категорії: правова «сутність проблеми ризику полягає не в самому факті існування ризикованих ситуацій, а у визначенні критеріїв для розмежування **правомірного та неправомірного ризику** (виділено нами. – С. Є.) з метою встановлення підстави відповідальності особи за шкоду, заподіяну у результаті ризикованого діяння» [5, с. 314].

Методами зниження переважної більшості економічних ризиків є стимулювання розвитку страхування в країні, активна практика державного страхування, правова формалізація економічних взаємовідносин між суб'єктами економіки й ефективне функціонування системи судочинства [2, с. 301].

Висновки

На підставі аналізу чинного законодавства України й узагальнення основних положень праць науковців нами зроблено теоретичне узагальнення та винайдено нове вирішення наукового завдання – визначення сутності та особливостей юридичних складників економічних ризиків, пов'язаних з відповідальністю відповідно до законодавства України з метою подолання наслідків ризикових ситуацій для різних видів діяльності залежно від суми завданої ними шкоди.

---

¹ Там само.

² Кодекс України про адміністративні правопорушення.

Сутність юридичних складників економічних ризиків полягає у визначенні критеріїв розмежування правомірного та неправомірного економічного ризику, можливості застосування у зв'язку з цим важелів юридичного впливу, а саме встановлення підстав відповідальності особи за шкоду, заподіяну в результаті ризикованого діяння. Юридичні складники містять можливі варіанти подолання наслідків ризикових ситуацій, установають межу, з якої настають кримінальна відповідальність і покарання за економічні злочини залежно від завданої шкоди.

Список бібліографічних посилань: 1. Ризикологія : навч.-метод. посіб. для студентів ЗДІА спец. «Фінанси» ден. та заоч. форм навчання / уклад. І. О. Гнеушева. Запоріжжя : ЗДІА, 2011. С. 6. 2. Коренева М. М. Юридичні складники поняття ризику в адміністративному примусі. *Юридичний вісник = Юридический вестник = Law herald*. 2014. № 6. С. 301–305. 3. Богоявленский С. Б. Управление риском в социально-экономических системах. СПб. : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. С. 63. URL: <http://www.znay.ru/risk/02-08.shtml> (дата звернення: 22.11.2018). 4. Безубов Д. О. Про тлумачення «ризикознавства» в юридичній науці України. *Держава і право*. 2009. Вип. 45. С. 275–281. 5. Бондарчук В. В. Ризик як правова категорія. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 2. С. 312–315. URL: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2013_2/312.pdf (дата звернення: 20.11.2018). 6. Євдокіменко С. В. Теорія і практика судово-економічної експертизи : монографія. Харків : Панов, 2016. С. 139. 7. Гудкова В. П., Пилипенко О. В., Творонович В. І. Управління економічними ризиками : навч.-метод. посіб. для студентів освіт. ступеня «магістр» галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» спец. 051 «Економіка» ден. та заоч. форм навчання. Київ : Вид-во ДЕТУТ, 2016. С. 39–40. 8. Методологія вартісної оцінки збитків : монографія / І. М. Комарницький, О. М. Белуха, М. І. Бублик та ін. ; за ред. І. М. Комарницького ; М-во освіти і науки України, Львів. держ. ін-т новіт. технологій і упр. ім. В. Чорновола. Львів : Апріорі, 2010. 876 с.

Надійшла до редколегії 22.11.2018

Yevdokimenko S. V. The essence of legal components of economic risks

This research is one of the first attempts in the Ukrainian legal science in determining the essence and features of legal components of economic risks taking into account the latest achievements of science. It has been emphasized that theoretical basis for determining the concept of "risk" is widely researched in the scientific literature, but the problem of legal components of the economic risks has been insufficiently highlighted.

The concept of "legal components of economic risks" has been defined; factors that actualized the problem of risks in Ukraine have been considered; and the features of the classification of economic risks according to legal components have been established.

It has been noted that the negative consequences of economic risks are unforeseen losses. From the point of view of legal risks, such consequences should be defined as losses (according to the Civil Code of Ukraine) or as the amount of caused damages (according to the Criminal Code of Ukraine). Administrative liability is also established depending on the amount of caused damage for different types of activities.

According to the author, the essence of legal components of economic risks is to determine the criteria for the delimitation of lawful and unlawful economic risk, the possibility of using the levers of legal influence in this regard, namely the establishment of the basis for a person's liability for damage caused by a risky act. Legal components contain possible options of overcoming the consequences of risk situations, establish the threshold for criminal liability and punishment for economic crimes, depending on the caused damage.

On the basis of the analysis of the current legislation of Ukraine and generalization of the main provisions of the works of scholars, the author has made theoretical synthesis and has found a new solution to the scientific problem – the definition of the essence and features of legal components of economic risks related to liability in accordance with the legislation of Ukraine in order to overcome the consequences of risk situations for different types of activities depending on the amount of caused damage.

Keywords: legal components, economic risk, losses, substantial damage, considerable damage, lawful and unlawful risk.

